

Ermənilərin “Moskva müqaviləsi ləğv edilsin” tələbinin tarixi mahiyyəti

Подписание Московского договора 1921 года с Турцией

II YAZI

Əvvəli burada

<https://sia.az/news/politics/868030.html>

Digər bir vacib vəziyyəti professor Ovanesyan bilməlidir, amma özünü bilmədiyini kimi göstərir. Sözügedən “beynəlxalq hüquq”, sanki bir “hüquq” deyil, çünki tətbiqetmə mexanizmini həyata keçirəcək orqanların mövcudluğunu və pozuntuya görə cəza normalarını nəzərdə tutmur. Yenə də yaxşı bir nümunə üçün uzağa getmək lazım deyil. Sevr sülhü. İffic və heç bir şey düşünmədən boğulan Prezident Vudro Vilson vəzifəsinin demək olar ki, son dəqiqəsində özünə bir “arbitraj” rolu götürdü və 1920-ci il avqust tarixli Sevr Sülhünə istinad edərək Ermənistanın Türkiyə ilə qərb sərhədlərini “göstərdi”. Ancaq Prezident Vilson, Mustafa Kamal, guya “beynəlxalq hüquq”un müəyyən bir normasına riayət etməyə məcbur etmək üçün “icra məmuru” göndərə bilmədi. Bu münasibətlə türk inqilabının lideri daha sonra qeyd etdi:

“Zavallı Vilson, süngü, güc, şərafət və ləyaqətlə qoruna bilməyən sərhədlərin ümumiyyətlə qoruna bilməyəcəyini anlamadı”.

Həqiqi siyasət istəklərə deyil, gücə əsaslanır. Moskva Müqaviləsini tənqid edərkən, “beynəlxalq hüquq” normalarına uyunsuzluğu barədə istədiyi qədər danışmaq olar; bu, onun 1921-1922-ci illərin müəyyən bir dövründə normativ siyasi rolunu itirməyə cəhdidir.

Prof. Ovanesyanın təbii ki, demagogiyası ilə qarışıq bir səslə cümləsi də var idi. O, Moskva Müqaviləsi ilə əlaqədar belə dedi: “Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Rusiya çətin vəziyyətdə qaldı, Zaqafqaziyada əvvəlki təsirini itirdi. Moskva müqaviləsi ermənilərin faciəsinə çevrilən bu təsiri bərpa etmək cəhdi idi: Rusiya öz nüfuzunu erməni xalqının hesabına bərpa etdi”.

Ermənistanın Sovetləşməsi Ovanesyanın görə bir faciə idi. Real alternativə baxsanız, yenə faciə baş verəcəkdi. Bu, müasir erməni quruculuğunda milli qurbanlıq mövzusunun konkret təzahürüdür.

Bəs “səlahiyyət” və ya “təsir” ilə nə əlaqəsi var? Aydın hüquqi təriflər və tarixin anlaşılması lazımdır.

Nə cür səlahiyyət? Kimin qarşısında səlahiyyət? Əslində, söhbət Moskvanın “Sovet layihəsi” çərçivəsində Zaqafqaziya ərazisi üzərindəki nüfuzunun bərpasından gəldir. Hakimiyyət, hansısa “təsir” deyil.

İnqilab səbəbindən Rusiya Zaqafqaziyada “hüquqşünas” Ovanesyanın iddia etdiyi kimi “nüfuzunu” yox, “gücünü” itirdi. Konkret olaraq, Zaqafqaziyada 1920-1921-ci il dövrü bir hakimiyyət problemi. Güclü bir hakimiyyət öz subyekti üzərində sərəncam vermək hüququna malikdir. Beynəlxalq müqavilələr bağlamaq hüququna malikdir. Bəs hüquq professoru, məsələnin hüquqi mahiyyətinə gəldikdə, dəyirmi masada Moskva müqaviləsi ilə əlaqədar olaraq birdən-birə niyə qeyri-adekvat təriflər açıq axmaqlıq təqdim etməyə başladı?

Həm də prof. Ovanesyan “beynəlxalq hüquq” haqqında müxtəlif fərziyyə vəziyyətlərini “belə olsaydı necə olardı” prinsipinə əsasən modeləşdirmişdir. Məsələn, Azərbaycan birdən-birə Naxçıvanı başqa bir dövlətə “təhvil verir” və ya “sətir”sa, prof. Ovanesyan çoxmənaal şəkildə sual verir: bu, Moskva müqaviləsinin pozulması olacaqmı? Əgər bu “olacaqsın” və ya “olmayacaqsın” kimə nə dəxli var? Bu spekulativ fikirlər Azərbaycanın məxsus olan Naxçıvanın faktiki statusunda nəyi dəyişəcək?

Budur hüquqşünas prof. Ovanesyan nədənsə, bütün bu faydasız hipotetik modeləşdirmənin arxasında gerçəyi unutdu- 1921-ci il “dostluq və qardaşlıq haqqında” Moskva Müqaviləsini 1925-ci il Paris Dostluq və Tərəfsizlik Müqaviləsi əvəz etdi, hansı ki, o müqavilə öz növbəsində 1945-ci ilin martında bütün qaydalara uyğun olaraq pisləndi.

Bununla əlaqədar hüquqi ziddiyyətlər barədə prof. Ovanesyan susur. Moskva müqaviləsi 1925-ci ildən sonra qüvvədə idi? Aydındır ki, yox. Bir professor üçün “beynəlxalq hüquq” dan danışmaq daha asandır. Bu arada, Moskva Müqaviləsi müvəqqəti, lakin strateji və geosiyasi xarakterli əhəmiyyətli sadəcə bir razılıq idi. Bu müqavilənin hansı bəndləri hazırda qüvvədədir? Əlbəttə, heç biri. Lakin Moskva müqaviləsi Sovet Rusiyasının sərhədini- Birinci Dünya Mü-

haribəsindən sonra Zaqafqaziyada Sovet İttifaqı ilə Türkiyə arasındakı sərhədləri müəyyən etdi.

Xüsusilə, Moskva müqaviləsinin 15-ci maddəsi ilə əlaqədar olaraq prof. Ovanesyan bunları bildirdi:

“Müqavilə 3-cü dövlət üçün onun razılığı olmadan öhdəliklər yaratmır”

Erməni “hüquqşünas” yenə də bu vəziyyətin xüsusiyyətlərini unudu: Ermənistan Respublikası Moskva müqaviləsi imzalanarkən fəaliyyətini dayandırmışdı. Ərazisi Türk və Sovet nəzarət zonalarına bölünmüşdü.

Özünü Qızıl Ordu və ÇK-nın kölgəsində tapan “Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası” suveren bir dövlət deyildi. Ən əvvəldən Sovet Ermənistanının rəhbərliyi nə müdafiə, nə də xarici siyasət və ya real güc potensialı sahəsində müstəqil səlahiyyətlərə malik deyildi. Ancaq Zaqafqaziyada Sovetləşmənin xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, bolşeviklər milli dövlətçilik institutunu (nə qədər problemlili olsa da) məhv etməmiş, əksinə, Sovet hakimiyyətinin leqallaşdırılması üçün bir forma, bir vasitə kimi istifadə etmişlər. Ancaq prof. Ovanesyan, 1921-ci il Moskva Müqaviləsinin Rus İnqilabından başlayan Sovet İttifaqı layihəsi yox, müasir Rusiya Federasiyası və müasir Ermənistan Respublikası ilə əlaqəli olduğunu müdafiə edir.

Budur, “hüquqşünas” deyir: “Rusiyani [1945-ci ildə] nüvə silahı ilə təhdid etdilər və bu da Qərbi Ermənistanın (Türkiyədəki ərazilər- red) əsl sahibinə qaytarılmasını dayandırdı”.

Bəs Ermənistan SSR heç nə vaxtsa “Qərbi Ermənistan”a” sahib idi? Və yuxarıda göstərilən tarixi epizoddakı məsələ ərazilərin “əsl sahibi” haqqında deyil, SSRİ-nin Türk Respublikası ilə sərhədini dəqiqləşdirilməsi haqqında idi.

“İlkinlik” mövzusu erməni tarixçiləri arasında ən sevilən mövzularından biridir. Dəyirmi masada 1921-ci il Moskva Müqaviləsi çərçivəsində iddia edilən “ilkin erməni ərazilərinin” itirilməsi müzakirə edildi. Erməni tarixçiləri belə düşünürdülər:

“1921-ci il Moskva Müqaviləsinin şərtlərinə görə, ilkin erməni torpaqlarının əhəmiyyətli bir his-

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə “İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb.

səsi Türkiyəyə verildi”.

1919-1920-ci illərdə sülh prosesini təyin edən İngiltərə Baş Naziri Lloyd Corc, bu erməni “ilkinliyi” haqqında xatirələrində yazıb:

“Təklif olunan sərhədlərin ətrafı, tarixin gerçəkliyinə görə İngiltərənin Kelt və Kiçik Asyanın yunan olduğu dövrlər xaricində heç vaxt ermənilərin olmadığı ərazilərlə əlaqədardır”.

O dövrün demografiyası açıq şəkildə “ilkinlik” fikrinə qarşı oynadı. Rusiya İmperiyasının Qars bölgəsində belə, Birinci Dünya Müharibəsindən əvvəl ermənilər çoxluq təşkil etmirdilər. 1897-ci il əhalinin siyahıya alınmasına görə, onlar Qars bölgəsi əhalisinin yalnız 24.47%-ni təşkil edirdi. Bu cür demografik nisbət yalnız etnik təmizləmə ilə həll edilə bilər.

Və sonra Qars, Ərdahan, Bayazıt və s. məsələsində 1917-1920-ci illərdə söhbət “erməni”dən yox, fəthdən sonra Rusiya imperiyasına məxsus olan ərazilərdən gedir. 1878-ci ilə qədər Osmanlı İmperiyasına mənsub idilər. 1918-ci il Brest Sülhünə görə Rusiya bu əraziləri türklərə qayıtdı. Brest Müqaviləsinin 4-cü maddəsində deyilir: “Ərdahan, Qars və Batumi bölgələrinin Rusiya qoşunları çıxarılacaq. Rusiya bu bölgələrin dövlət-hüquqi və beynəlxalq-hüquqi münasibətlərinin yeni təşkilatlanmasına müdaxilə etməyəcək, əksinə qonşu dövlətlərlə, xüsusən də Türkiyə ilə razılıqla yeni bir sistem qurmaq üçün onları əhalinin ixtiyarına buraxacaq”.

Bu ərazilərdəki bezi düzəlişlərlə Sovet Rusiyası 1921-ci ildə Brest Sülh Müqaviləsindəki mövqeyini yenidən Moskva Müqaviləsində təkrarladı. Moskva müqaviləsi Brest müqaviləsinin davamı idi. Moskva Müqaviləsi 1918-ci il tarixindən, yeni Brest Sülhündən başlayan proses idi. Sərhəd məsələsinə gəldikdə, 1921-ci il Moskva müqaviləsi 1918-ci il Brest-Litovsk müqaviləsinə əsaslanırdı.

Moskva müqaviləsinin 12-ci maddəsinə baxın:

“RSFSR hökuməti 1918-ci ilə qədər Rusiyanın bir hissəsini təşkil edən ərazilərin və hər bir sakininin Türkiyənin suverenliyi altında olduğunu tanıyır”.

Moskva üçün 1918-1920-ci illər aralığında Rusiyanın iştirakı olmadan Zaqafqaziya ərazilərində baş verənlər mövcud deyildi. Sovet bolşevik doktrinası xalqların “öz müqəddəratını təyin etməsini” yalnız Sovet formasında tanıyırdı. Rusiya imperatorluğunun keçmiş ərazisində yaranan yeni dövlətlərlə bütün diplomatik münasibətlər Kreml tərəfindən müvəqqəti taktiki həll yol-

ları kimi qəbul edildi. Dünya inqilabı sərhədləri açıb keçəcəksə və dünya inqilabından sonra sərhədlər mövcud olmayacağına, nə əhəmiyyəti var? Xüsusən də, keçmiş imperiyanın daxili sərhədləri.

Moskva müqaviləsinin böyük bir strateji oyun olduğu hamıya məlumdur. 1920-1921-ci illərin spesifik vəziyyətində Sovet Rusiyası rəhbərliyi Qars, Ərdahan və Batumi ərazilərinə “erməni millətçiliyi” və ya “gürcü millətçiliyi” məkanı deyil, daha çox “Rusiya imperiyası” kimi baxırdı, hələ bu “ilkin məsələsi bir yana dursun.

Bu ərazilər açıq şəkildə 1918-1920-ci illərdə bolşeviklərin siyasi rəqibi- Ermənistan Respublikasına rəhbərlik etmiş daşnaklar tərəfindən Türkiyəyə “uduzuldu”.

Eyni şəkildə Ağqvardiyaçı Könnüllü Ordusu və Rusiyanın cənubundakı Xüsusi Konfrans “Ermənistan Respublikası”ni Rusiyanın vilayətlərindən biri kimi qəbul etdi. Ağlar “Ararat Respublikası” hökumətini Rusiyadan ayrı bir siyasət yürütməyə “inandırdı”.

Mixail Bulqakovun “Ağ qvardiya” romanında onun qəhrəmanını Ukraynadakı Skoropadskinin vəziyyətini “operetta” adlandırır. 1918-1920-ci illərdəki “ilk” “Ermənistan Respublikası” “operettadan” çox pis idi. Müasir leksikonda uğursuz dövlət - “iflas vəziyyəti” kimi bir anlayış mövcuddur. 1918-1920-ci illərdəki Ermənistan respublikası “uğursuz oldu”, lakin hələ “dövlət” deyildi. Ermənistan Respublikası mövcudluğunun 3 ili boyunca, Denikin xatirələrində qeyd etdiyi kimi, “dərin ümitsizlik yaşadı”.

Ermənistan Respublikasının bütün perimetri boyunca sərhədləri müəyyənləşdirilmədi. Bütün bu mübahisəli sərhədlər boyunca, Ermənistan Respublikası bütün qonşuları ilə müxtəlif dərəcədə və şiddətli hərbi qarşıdurmalara sahib idi. Yarım milyondan çox erməni qaçqını öz dar məkanında tələddü edirdi. Bu şərtlər daxilində, Erməni Milli Şurası və Ermənistan Respublikası hökuməti özlərini nə kompleks bir siyasət, nə də daxili bir quruluş olaraq təyin edə bilmədi. Erməni ordusu yalnız sözde “ordu” adlanırdı. Təcrübədə, bu, yerli xalq dilində “Mauzeristlər” adlandırılan, başında millətçilər olan yarı partizan tipli birləşmələrin cəmidir. Komandirlər tez-tez mərkəzi hökumət ilə heç bir koordinasiya olmadan öz “müharibələri”ni aparırdılar...

**Ardı var
Müəllif - Dmitri Semuşin
Tərcümə - Elçin Bayramlı**